

*Montenegrina Romana*¹ – antyczne źródła kultury Boki Kotorskiej i wybrzeża czarnogórskiego

Terytorium dzisiejszej Czarnogóry tworzą regiony zróżnicowane kulturowo, których rozwój był warunkowany wpływem mocarstw i odmiennych cywilizacji. Ze względu na swoje położenie Czarnogóra przez wieki stanowiła obszar ścierania się dwóch największych w historii średniowiecznej Europy sił – Cesarstwa Wschodniego (Bizancjum) i Zachodniego (Rzym), a także wyznań – prawosławia i katolicyzmu. Granica wpływów przebiegała w tej części Półwyspu Bałkańskiego wzdłuż linii wschodniego wybrzeża Morza Adriatyckiego, oddzielając pas nadmorski od części kontynentalnej². Obecność kultury romańskiej na wybrzeżu czarnogórskim i w Boce Kotorskiej (Zatoce Kotorskiej) związana jest przede wszystkim z okresem przedślowiańskim oraz z tradycjami greckimi, iliryjskimi i romańskimi, które zostały tutaj zaszczerpione wraz z rozwojem antycznej cywilizacji, jeszcze na długo przed przybyciem Słowian i Awarów na Półwysep Bałkański. Postrzeganie Boki Kotorskiej jako odrębnej całości wynikało jednak zarówno z uwarunkowań historycznych, jak i z ograniczeń geograficznych³. Boka Kotorska administracyjnie oznaczała bowiem nie tylko samą zatokę, lecz także miasto Budwę wraz z okolicą zamieszkiwaną

* E-mail: k.sudnik@gmail.com. Autorka niniejszego artykułu chciałaby podziękować Pani dr hab. Dorocie Gil, prof. UJ, oraz Pani dr hab. Barbarze Oczkovej, prof. UJ, za pomoc naukową i cenne uwagi.

¹ Tytuł artykułu jest parafrazą terminu *Slavia Romana*, będącego częścią przyjętego wśród sławistów pojęcia *Slavia Orthodoxa – Slavia Romana*, który opisuje Słowiańszczyznę jako obszar zderzenia dwóch kultur i cywilizacji – Bizancjum i Rzymu, oraz, w sferze wyznaniowej, obszar ścierania się prawosławia i katolicyzmu. Jego autorem jest Riccardo Picchio (zob. Picchio 1999).

² Granica nigdy nie stanowiła wyraźnej linii, która – na wzór współczesnych granic politycznych – oddzielała niezależne państwa. Mowa jest o obszarze granicznym, którego kształt przez wieki ulegał zmianie, co było konsekwencją m.in. częstych podbojów i wojen.

³ Czarnogóra jest niemal w całości górzysta, skalista, o surowym klimacie. Natomiast w pasie nadmorskim góry schodzą do Adriatyku, tworząc obszar łagodnie ukształtowany o ciepłym, śródziemnomorskim klimacie.

przez czarnogórskie plemiona (rody). Charakterystyczny dla regionu był przede wszystkim wysoki stopień rozwoju oraz postępu kulturowego i cywilizacyjnego. Oprócz tego obszar ten cechowały: rozwinięte społeczeństwo komunalne, ośrodki miejskie oraz – w porównaniu z częścią kontynentalną Czarnogóry – kulturowa i religijna (wyznaniowa) odmienność (Bojović 2010: 11).

Większość czarnogórskich miast na wybrzeżu Adriatyku została założona jeszcze przez osadników greckich, kolonizujących obszar Półwyspu Bałkańskiego od VII–VI wieku przed naszą erą, oraz przez plemiona iliryjskie⁴, zamieszkujące na Bałkanach co najmniej od epoki brązu. Ilirowie zajmowali obszar od rzeki Morawy do Adriatyku⁵, natomiast sąsiednie terytoria były zamieszkiwane między innymi przez Traków (na wschód od Morza Egejskiego do północnego odcinka Dunaju) i Daków (przodków dzisiejszych Rumunów). Wśród Greków aktywnością kolonizatorską wykazywali się zwłaszcza Grecy jońscy z Azji Mniejszej, którzy zakładali miasta wzdłuż linii wybrzeża Półwyspu Bałkańskiego⁶.

W III wieku przed naszą erą na Bałkanach rozpoczął się okres dominacji Imperium Rzymskiego. W 167–168 roku przed naszą erą, po serii wojen, podbita została Macedonia, a następnie cały obszar od wybrzeża Morza Adriatyckiego do terenów na południe od Dunaju. Również państwo Ilirów (Iliria) weszło wtedy w skład nowej rzymskiej prowincji o nazwie Illiricum. Jedną z jej mniejszych jednostek na wschodnim wybrzeżu Adriatyku była prowincja Dalmatia (Dalmacja), z której południowej części (odpowiadającej obszarom dzisiejszej Czarnogóry i Boki Kotorskiej) utworzono w 297 roku osobną prowincję pod nazwą Prevalis (*Praevalitana*)⁷ (*Istorijski leksikon Crne Gore* 2006: 9).

⁴ Istnieje wiele teorii na temat pochodzenia Ilirów oraz rozwoju ich cywilizacji. Jedną z nich (popularna, lecz kontrowersyjna) mówi, że Ilirowie są przodkami dzisiejszych Albańczyków.

⁵ Do ośrodków miejskich założonych przez Ilirów należą m.in. Ulcinj, Bar, Budva, Risan czy Kotor, a także należący obecnie do Albanii Skadar (Szkodra), w późniejszym okresie centrum państwa Ilirów – Ilirii (łac. *Illyria, Illyricum*), nad rzeką Bojaną (*Istorijski leksikon Crne Gore* 2006: 682–686).

⁶ Efektem greckiej kolonizacji na Półwyspie są m.in.: Istors (Histria), Tomis (Konstanca), Callatis, Odessos (Warna) i Mesembria (Nesebar) na wybrzeżu Morza Czarnego oraz Trogurium (Trogir), Epetion (koło Splitu) i Issa (na wyspie Vis) nad Adriatykiem (Jelavich 2005: 20).

⁷ Jednym z głównych miast prowincji była Doclea (Duklja, Dukła), od której nazwano później pierwsze czarnogórskie państwo – Dukła (Duklja). Od XII–XIII w. w miejsce nazwy Dukła pojawiła się Zeta (od nazwy rzeki Zety). W XIII w. państwo to miało obejmować obszar od Boki Kotorskiej do rzek Bojany i Drimu, od Ostrogu do Podgoricy i Jeziora Szkoderskiego. Współcześnie znana nazwa Czarnogóra upowszechniła się dopiero w XIV–XV w. Zmiana nastąpiła prawdopodobnie dzięki Wenecjanom, którzy od XIV w. w swoich dokumentach i spisach używali terminu Czarnogóra lub Montenegro jako pojęcia geograficznego dla obszaru pomiędzy Jeziorem Skadarskim (Szkoderskim) a górami Lovćen (centralna część terytorium ówczesnej Zety) (*Istorijski leksikon Crne Gore* 2006: 207–208, 584–590, 1211–1212).

Dbalność Rzymian o infrastrukturę i administrację przyczyniła się do rozwoju regionu pod ich panowaniem – powstały liczne ośrodki miejskie i twierdze⁸, drogi i trakty. Podczas kilku stuleci panowania Rzymu ludność rdzenna została niemal w pełni zromanizowana, między innymi dzięki przesiedlaniu ludności rzymskiej na terytorium nowej prowincji oraz wdrażaniu nowego stylu życia, w tym języka (łaciny). Romanizacja postępowała wyjątkowo szybko, zwłaszcza na wybrzeżu, gdzie kontakty ze światem zewnętrznym oraz różnorodne wpływy ośrodków zamorskich były silniejsze.

Od III wieku naszej ery plemiona barbarzyńskie zaczęły najeżdżać Cesarstwo Rzymskie. Zwłaszcza ataki germańskich plemion Gotów zagrażały jednności państwa. Narastające w tym czasie napięcia wewnętrzne, wynikające z trudności rządzenia tak rozległym państwem, jakim było wówczas Cesarstwo Rzymskie, przyczyniły się do zmian administracyjnych w Imperium. Ostatecznie w 395 roku dokonano podziału państwa, którego granicę wytyczono na Półwyspie Bałkańskim, już na zawsze dzieląc go na dwie strefy wpływów i warunkując odrębny rozwój ziem po dwóch stronach linii podziału⁹. Prowincja Prevalis przypadła Bizancjum i stanowiła graniczną prowincję Wschodniego Cesarstwa. Po upadku Rzymu na Zachodzie Cesarstwo Bizantyjskie stało się spadkobiercą całej spuścizny Imperium, przejmując rolę dominującej cywilizacji w średniowiecznej Europie.

Słowianie pojawili się na Półwyspie Bałkańskim dopiero w VI i VII wieku naszej ery. Ich przybycie było związane z wędrówką plemion Słowian, Awarów, Madziarów (Węgrów) i Bułgarów, która miała miejsce w tym czasie¹⁰. Stosunkowo szybko zdołali się rozprzestrzenić po całym Półwyspie i stworzyć załóżki pierwszych państw słowiańskich. Nawet Rzymianie nie byli w stanie zatrzymać ich ekspansji.

Konsekwencją pojawienia się Słowian na Bałkanach były drastyczne dla ludności romańskiej (zromanizowanej) zmiany w składzie etnicznym niemal całego Półwyspu. Pomimo to znaczna część wybrzeża czarnogórskiego (zwłaszcza Boka Kotorska i jej okolice) i chorwackiego zachowała swój dotychczasowy charakter, opierając się słowiańskiemu żywiołowi i pozostając wierna łacinie

⁸ Jak np. Singidunum (Belgrad), Adrianopol/Hadrianopol (Edirne), Naissus (Niš), Serdika (Sofia) i inne (Jelavich 2005: 22).

⁹ Linia graniczna pomiędzy Wschodem a Zachodem Imperium okazała się najtrwalszą granicą w historii regionu. Przebiegała od Adriatyku do Sawy i Dunaju wzdłuż Drinu, będąc początkowo wyłącznie formą podziału administracyjnego, a następnie (już po schizmie w 1054 r.) przekształcając się w granicę pomiędzy prawosławiem i katolicyzmem, pomiędzy kulturami Wschodu i Zachodu (Jelavich 2005: 23). Podział Imperium i rozłam w Kościele miały ogromny wpływ na dalszy rozwój cywilizacyjny i kulturowy Bałkanów.

¹⁰ Najazdy obcych, często wędrownych plemion były problemem Półwyspu Bałkańskiego przez wiele stuleci. Od III do XIII w. ziemie Cesarstwa Rzymskiego na Bałkanach były regularnie napadane i grabione, m.in. przez Gotów, Hunów, wspomnianych Słowian, Bułgarów i Awarów, Pieczyngów, Kumanów, Mongołów (Jelavich 2005: 22).

i Zachodowi¹¹. Jednocześnie też, wraz ze zmianami wpływów w wyniku obecności Słowian, zmieniła się organizacja cesarstwa we wszystkich prowincjach na Bałkanach. Słowianie byli postrzegani przez Bizancjum jako zagrożenie dla jedności państwa i osoby władcy. Po odzyskaniu sił po wielu klęskach w starciach ze Słowianami w VII wieku Cesarstwo Bizantyjskie musiało w końcu uznać obecność na Bałkanach nowych słowiańskich organizacji państwowych¹².

Jednym z ludów słowiańskich, który przybył na Bałkany w VII wieku, byli Serbowie, którzy osiedlili się w centralnej części Półwyspu Bałkańskiego. Pierwsze państwo serbskie powstało tu już w IX wieku. Dopiero w XII wieku, za panowania Stefana Nemanji (ok. 1168–1196), do Raški (bo taką nazwę nosiło pierwsze państwo serbskie) zostało przyłączone terytorium czarnogórskiego państwa – Zety, które rozwinęło się na zachód od Raški. Należy podkreślić, że żadne z pierwszych średniowiecznych państw na Bałkanach nie było n a r o d o - w e we współczesnym rozumieniu tego terminu (Jelavich 2005: 39). Terytorium dzisiejszej Serbii, Kosowa, Czarnogóry, Chorwacji oraz Bośni i Hercegowiny, pomimo podobnej struktury etnicznej, było obszarem, na którym rozwijało się równolegle kilka państw zamieszkiwanych przez ludność o wspólnym słowiańskim rodowodzie.

Czarnogórski leksykon historyczny (*Istorijski leksikon Crne Gore* 2006) podaje, że pierwsza forma organizacji państwowej na obszarze dzisiejszej Czarnogóry powstała w IX wieku pod nazwą Dukla (Duklja). Na czele państwa stał podległy Bizancjum *arhont*. Pierwszym poświadczonym w źródłach władcą Dukli był książę Petar, po którym zachowała się pieczęć z napisem *Petar arhont Dioklije* (*Istorijski leksikon Crne Gore* 2006: 584). Zarówno jednak w początkowym okresie rozwoju państwa czarnogórskiego, jak i w czasach późniejszych, tereny Boki Kotorskiej i okolic nie stanowiły jego integralnej części. Kulturowo i historycznie region ten rozwijał się odrębnie, niezależnie od części kontynentalnej, wykorzystując dla swej ochrony raczej handel i dyplomację (unikając w ten sposób konieczności toczenia walk i udziału w starciach zbrojnych z sąsiadami czy najeźdźcami).

¹¹ Cesarstwo Rzymskie było dwujęzyczne; przyjętymi językami były greka i łacina. Taka sytuacja wynikała z szacunku, jakim Rzymianie, pomimo dominującej pozycji w Imperium, darzyli Greków. Między innymi ten podział ułatwił ukształtowanie się dwóch kultur – Wschodu i Zachodu – już po podziale Cesarstwa pod koniec IV w. Bizancjum kontynuowało zatem tradycje greckie, Rzym natomiast – łacińskie.

¹² Pierwszym państwem na tyle silnym, aby zagrozić Cesarstwu Bizantyjskiemu, było państwo bułgarskie, które powstało w pobliżu ujścia Dunaju i w VIII w. zdołało zasymilować Słowian na swoim obszarze. Bułgarzy w latach 852–889, jako pierwsi spośród nowych narodów na Bałkanach, przyjęli chrzest z Konstantynopola, a Bułgaria stała się wkrótce pierwszym ważnym ośrodkiem kultury słowiańskiej. Powstanie ośrodka kultury w Bułgarii było w dużej mierze związane z działalnością misyjną w IX w. Cyryla i Metodego oraz ich uczniów.

Układ sił na Bałkanach zmienił się znacznie w okresie od XI do XIV wieku. W XI stuleciu Cesarstwu Bizantyjskiemu zaczęła zagrażać Turcja, która zdołała podbić znaczną część Półwyspu do XV wieku. W tym okresie rozwijały się także nowo powstałe państwa słowiańskie, w tym (już wtedy chrześcijańska¹³) Serbia. Szczyt potęgi państwa serbskiego przypadał na XIV wiek i okres rządów Stefana Dušana¹⁴. Podczas gdy Bizancjum walczyło o utrzymanie swoich terytoriów i dominacji, w XIV wieku pojawiła się na Bałkanach kolejna rywalka dla Konstantynopola – Republika Wenecka. Wenecjanie zdołali podbić znaczne terytoria bizantyjskie, ale większości z ich nie utrzymali. Zdominowali jednak dużą część wschodniego wybrzeża Adriatyku (w tym Bokę Kotorską i wybrzeże czarnogórskie), walcząc o supremację między innymi z Turkami, Bizancjum, Serbią, Bośnią i Węgrami.

Republika Wenecji od samego początku utrzymywała władzę zwierzchnią na podległym sobie terytorium przede wszystkim dzięki umowom handlowym, zwłaszcza z ośrodkami takimi jak Kotor¹⁵ (miasta portowe, średniowieczne centra handlu). O obszary graniczne musiała jednak walczyć. Stąd też Wenecjanie, poza okresami jednoczenia się w celu obrony przed Turkami, nieustannie byli w stanie wojny z Czarnogorą. Przez cały ten czas, kiedy granice terytoriów podległych Wenecji na wybrzeżu czarnogórskim zmieniały swój kształt, jedynie Boka Kotorska i okolice niezmiennie pozostawały pod zwierzchnictwem Wysokiej Porty. Zagrożenie ze strony Imperium Osmańskiego i sukcesy Turków na Bałkanach w znacznym stopniu wyznaczały kierunek działań politycznych Wenecji na obszarze Czarnogóry i wybrzeża adriatyckiego.

Pod koniec XVIII wieku, na skutek braku niezbędnych reform i modernizacji oraz z powodu wielomilionowego deficytu budżetowego, Republika Wenecka chyliła się ku upadkowi, trwając jedynie jako anachroniczny już w owym czasie organizm państwowy. W 1797 roku Francja wypowiedziała wojnę Wenecji, której ta druga nie była w stanie wygrać. Jeszcze tego samego roku, na mocy porozumienia w Campo Formio pomiędzy Francją i Austrią, terytorium Istrii, Dalmacji, Boki Kotorskiej i wybrzeża czarnogórskiego aż do miejscowości Paštovići przypadło we władanie Austrii.

¹³ Serbowie przyjęli chrzest w IX w. Początkowo z Rzymu, potem zwrócili się w stronę Konstantynopola i prawosławia. W 1219 r. Cerkiew prawosławna w Serbii uzyskała autokefalię.

¹⁴ Państwo serbskie za rządów Stefana Dušana sięgało od Adriatyku po Morze Egejskie.

¹⁵ Miasto Kotor uznało władzę zwierzchnią Wenecji nad swoim terytorium w wyniku porozumienia: „Z dokumentu z r. 1420 wynika, że Kotor pod władzę wenecką przeszedł na mocy umowy, która zobowiązywała Wenecję do zwrócenia poprzedniej swobody miastu (taką więc swobodę wcześniej Kotor posiadał), nie dając Wenecji praw do oddania Kotoru królowi węgiersko-chorwackiemu. Kotor [...] czuć się mógł pewnie pod opieką bliższej i obecnej na morzu Adriatyckim Wenecji, a opieka taka potrzebna była coraz bardziej z racji zagrożenia ze strony nadciągającego tuż-tuż Imperium Osmańskiego” (Wrocławski 2005: 232–233).

Kolejny okres intensywnych zmian geopolitycznych oraz etnicznych na obszarze wschodniego wybrzeża Adriatyku nastąpił w XVIII wieku¹⁶. Do tego momentu Boka Kotorska wraz z sąsiednimi terenami nadmorskimi była regionem o wyraźnie romańskim charakterze, pozostającym pod wpływem kultury zachodniej jako rodzimej oraz silnie związanym kulturowo z Dubrownikiem i południową Dalmacją.

* * *

Burzliwe dzieje Czarnogóry i Boki Kotorskiej w znacznym stopniu wpłynęły na sytuację kulturową i językową tego regionu. Pod wpływem Zachodu, kontaktów z ośrodkami zamorskimi oraz w wyniku intensywnej wymiany handlowej w miastach portowych wybrzeże Adriatyku było najbardziej rozwiniętym kulturowo i cywilizacyjnie obszarem na całych Bałkanach. Postęp dokonywał się tu niezależnie od części kontynentalnej Półwyspu. Źródła i archiwalia pochodzące z obszaru Czarnogóry, które przetrwały do czasów współczesnych, dowodzą, że największa liczba tekstów powstałych na tym terenie od IX do XV wieku została napisana po łacinie i w przeważającej części pochodziła z rejonu Boki Kotorskiej. Obiektywnie jednak stosunkowo mała liczba zachowanych tekstów, zwłaszcza utworów literackich, jest konsekwencją częstych starć zbrojnych, do jakich dochodziło w tej części Europy. Te specyficzne uwarunkowania historyczne sprawiły, że obecnie zaczęto badać całą spuściznę piśmienniczą Boki Kotorskiej w sposób jednolity – traktując równoprawnie napisy z kościołów i nagrobków, kroniki, dokumenty prawne, statuty miejskie, teksty liturgiczne i dzieła literackie, podnosząc wszystkie do rangi literatury pięknej czy tekstów historiograficznych.

Największą liczbę tekstów łacińskich stanowią napisy kościelne i nagrobne. Wśród źródeł łacińskich są jednak takie teksty jak *Kotorski zbornik* (XI w.), które swoją treścią wskazują na rozbudowane i częste kontakty z ośrodkami spoza Bałkanów, nie tylko z Półwyspu Apenińskiego, ale też z innych części Europy i świata. Również ślady licznych skryptoriów działających lokalnie przy kościołach, monasterach lub w większych ośrodkach miejskich potwierdzają wysoki poziom rozwoju cywilizacyjnego Boki. Jednym z największych ośrodków piśmienniczych na tym obszarze był Kotor, z którego też pochodzą zachowane do dziś (choć wchodzące obecnie w skład wielu różnych kolekcji i archiwów na całym świecie) rękopisy z końca XI, z XII, XIV i XV wieku (zob. Nikčević 2009).

Liczne dokumenty prawne, umowy handlowe, wszelkiego rodzaju spisy, opisy, przekazy, listy oraz zabytki są obecnie źródłem informacji na temat życia

¹⁶ Chodzi tu o okres od 1787 r., czyli początek wspomnianej tzw. pierwszej władzy austriackiej na obszarze Boki Kotorskiej, do czasów współczesnych i powstania pierwszej Jugosławii w 1943 r.

średniowiecznych miast, poziomu ich rozwoju, charakteru nawiązywanych kontaktów z innymi ośrodkami w Europie i poza nią, a także pozwalają odtworzyć dzieje regionu. Ze względu na stosunkowo niewielką ilość dokumentów historycznych z obszaru dzisiejszej Czarnogóry wciąż brakuje wielu danych na temat czasów najdawniejszych – uzupełnienia wymagają nie tylko szczegóły, lecz wręcz całe okresy w historii narodu i kraju. Pewnych informacji na temat życia średniowiecznych miast na wybrzeżu czarnogórskim udzielają dwa zachowane do dziś statuty miejskie Kotoru i Budvy, natomiast o biegu, rytmie i kształcie życia w ośrodkach miejskich w części kontynentalnej Bałkanów (na obszarze Bułgarii, Macedonii, Raški czy Zety) informują wyłącznie zdawkowo różnorodne dokumenty prawnicze (*zakoniki*), jak na przykład *Zakonik Novobrodski* despoty Stefana Lazarevicia (1374–1427), umowy kupna–sprzedaży, kościelne kroniki i kalendarze. W wypadku kontynentalnej części Bałkanów w większości jest mowa o dokumentach w językach lokalnych (później określanych mianem narodowych), natomiast wybrzeże Adriatyku pozostawało pod tym względem niemal w pełni łacińskie.

Antyczne tradycje oraz rozwój ziem Boki Kotorskiej i części wybrzeża czarnogórskiego okolic Budvy w ścisłej zależności od cywilizacji zachodniej, kultury łacińskiej i regionu Dalmacji sprawiły, że w tej części Półwyspu literatura piękna (przede wszystkim poezja) rozwinęła się znacznie wcześniej niż w części kontynentalnej dzisiejszej Czarnogóry. Poezję Boki Kotorskiej zwykło się łączyć z tradycjami literackimi Dalmacji, zwłaszcza Dubrownika, oraz z łacińskim (później włoskim) i klasycznym kręgiem kulturowym. Oba (sąsiednie) regiony łączyła jednak swoista autonomia lub „autochtoniczność”, która wpływała na literaturę regionu i twórców, koncentrując ich uwagę i zainteresowanie na rodzimym języku i tradycji (Bojović 2010: 11). Na niemal całym obszarze nadmorskim dominacją łaciny była charakterystyczna aż do epoki humanizmu, natomiast w baroku podstawowym językiem twórczości stał się włoski. Choć to renesans stworzył przestrzeń dla literatury w językach lokalnych (dialektach słowiańskich), to dopiero w XVII wieku języki (dialekty) te zdominowały twórczość literacką w regionie¹⁷. Periodyzacja literatury tej części wybrzeża adriatyckiego obejmuje okresy, których pewne regiony były pozbawione (na przykład w Serbii Centralnej i Południowej, nazywanej też Serbią Starą lub Turecką, z powodu okupacji tureckiej w zasadzie nie pojawiło się oświecenie). Jednocześnie też ogólne tempo rozwoju kulturowego regionu Boki Kotorskiej jest znacznie bardziej zbliżone do Europy Zachodniej, gdyż wszelkie nowinki i nowe tendencje literackie docierały tu niemal natychmiast po ich zaistnieniu na Zachodzie.

Istnieje co najmniej kilka opracowań dotyczących literatury (poezji) Boki Kotorskiej. Najczęściej traktują one Bokę i Dubrownik jako całość i przedstawiają osiągnięcia piśmiennictwa obu ośrodków w ramach jednego, wspólnego

¹⁷ Pojedyncze utwory literackie w językach lokalnych (dialektach: serbskim, chorwackim, czarnogórskim itd.) pojawiały się na wybrzeżu Adriatyku już od końca XV w.

kręgu kulturowego. Co ciekawe, podobne antologie powstają zarówno w Chorwacji, jak też w Serbii i Czarnogórze. Świadczy to o specyfice badanego regionu oraz o jednakowym wpływie na ośrodki chorwackie i serbskie, czego wynikiem jest włączanie przez obie strony Boki Kotorskiej i Dubrownika do własnej tradycji literackiej.

Większość z publikowanych w antologiach tekstów jest tłumaczona z języka włoskiego, który w okresie dominacji Wenecjan na wybrzeżu Adriatyku stał się pierwszym językiem ludności w tym rejonie. Młodzi ludzie wyjeżdżali na studia najczęściej do Padwy, Rzymu lub Wenecji, wiążąc się z tymi ośrodkami już na zawsze. Najczęściej też byli dwujęzyczni (włoski i łacina) lub ewentualnie znali jeden z dialektów słowiańskich, zwykle ze swoich rodzinnych stron. Język włoski zastąpił wcześniejszą łacinę, będącą podstawowym (ale nie jedynym) językiem komunikacji i literatury Dalmacji i Boki Kotorskiej od momentu zasiedlenia tych ziem aż po okres wenecki, ale nawet wtedy nie została ona zupełnie wyparta z obiegu komunikacyjnego.

Jednym z najnowszych zbiorów poezji Dubrownika i Boki Kotorskiej jest antologia *Poezija Dubrovnika i Boke Kotorske*, wydana w Nowym Sadzie, a opracowana i opatrzona wstępem przez Zlata Bojovicia (2010). Zawiera ono wybór poezji renesansowej, barokowej i oświeceniowej autorów z Dubrownika i Boki Kotorskiej. Innym, nieco starszym, ale wciąż aktualnym i ciekawym zbiorem poezji ze wspomnianego obszaru jest antologia Slobodana Prosperova Novaka *Stara bokeljska književnost*, wydana w Zagrzebiu (1996). Opracowanie obejmuje autorów różnych gatunków piśmiennictwa tworzących na przestrzeni od XVI do XVIII wieku.

Wśród poetów wymienianych przez większość opracowań znajdujemy, między innymi, Ludovicusa Pascalisa (Ludovik Paskalić), kotorskiego poetę z pierwszej połowy XVI wieku, piszącego przede wszystkim po łacinie oraz po włosku. Język twórczości Paskalicia, przedstawiciela epoki humanizmu z Boki Kotorskiej, jasno wskazuje na klasyczne (włoskie) inspiracje oraz dowodzi pozostawania regionu pod silnym wpływem kultury zachodniej. Inną znaną osobą z okresu późniejszego (XVII–XVIII wiek) jest Vicko Zmajević z Perastu. Zapisał się on w historii regionu nie tylko jako wybitny poeta, lecz także jako dyplomata i duchowny katolicki (biskup w Barze, arcybiskup w Zadarze). Zmajević uosabia humanistyczne ideały wszechstronnie wykształconego, światłego człowieka swojej epoki. Podróżował, kształcił się, pisał w kilku językach – po łacinie, włosku oraz albańsku (znajomość albańskiego wynikała z działalności duszpasterskiej, jaką prowadził na terenach zamieszkiwanych przez Albańczyków – w okolicach Ulcinja i Skadaru/Szkodry), był założycielem szkoły dla głagolaszy¹⁸ w Zadarze.

¹⁸ Głagolica była pierwszym alfabetem słowiańskim stworzonym na potrzeby misji Cyryla i Metodego. Zastąpiła ją później prostsza cyrylica. Głagolicka tradycja piśmiennicza zachowała się wyłącznie na obszarze wybrzeża Adriatyku, gdzie niemal do czasów współ-

Jako przykład wybitnego poety barokowego z Boki warto podać Ivana Bolicę-Kokoljicia z Kotoru (XVII wiek). Autor ten tworzył przede wszystkim po włosku, czasem (dużo rzadziej) w którymś z języków słowiańskich. Osobą Kokoljicia interesują się także współcześni literaturoznawcy, między innymi Miroslav Pantić, serbski pisarz, krytyk i historyk literatury (zob. Pantić, [w:] Bojović 2010: 331–342).

Za pierwszego wybitnego przedstawiciela literatury dalmatyńskiej z kręgu Boki Kotorskiej uważany jest Andrija Zmajević (1628–1694) (Wrocławski 2005: 241). Zmajević był wybitnym działaczem kulturalnym, osobą duchowną i poliglota. Pochodził z Dubrownika, o którym też często pisał i określał go mianem „moje miasto”, ale był równie silnie związany z Barem (arcybiskup w Barze). Pozostawił po sobie liczne teksty poetyckie, opisy historiograficzne, żywot świętego Tripuna, zbiory poezji ludowej.

Języki lokalne (dialekty języków słowiańskich), jako język komunikacji literackiej, upowszechniły się na obszarze Boki Kotorskiej dopiero pod koniec XVII i w XVIII wieku (pod wpływem literatury dalmatyńskiej). Wyróżniającym się poetą osiemnastowiecznej Boki, piszącym wyłącznie w języku lokalnym (dialekcie słowiańskim), był Ivan Antun Nenadić. Był on duchownym katolickim związanym z Kotorem, który pozostawił po sobie bogaty zbiór dzieł religijnych, tekstów teatralnych nawiązujących do Nowego Testamentu oraz poematów o różnorodnej tematyce. Wybitnych postaci i utalentowanych twórców z regionu Boki Kotorskiej jest oczywiście znacznie więcej. Należy jednak podkreślić, że spośród wszystkich zachowanych do czasów współczesnych utworów większości znanych nam autorów niemal wszystkie należą do literatury wtórnej. Autorzy ci bowiem przede wszystkim naśladowali włoskie teksty, rzadko kiedy wykorzystując talent do pisania dzieł oryginalnych. Widoczne jest zatem wzorowanie się na zachodnich tendencjach oraz rozwój lokalnego piśmiennictwa pod wpływem Włoch, nigdy natomiast w wyniku inspiracji twórczością słowiańską z kontynentu.

Wiadomo, że Boka Kotorska posiadała kontakty z *interiorem*, zwłaszcza handlowe, polityczne i dyplomatyczne, lecz okazuje się, że nigdy nie zostały one przeniesione na sferę życia kulturalnego i literacką. Przykładem i potwierdzeniem braku tendencji implementujących twórczość słowiańską na wybrzeżu jest wspomniany Vicko Zmajević. Pomimo iż uznawany jest za poetę z Perastu, to, według kronik, jego rodzina pochodziła ze wsi Njeguši pod Lovcieniem w kontynentalnej części Czarnogóry. Zmajević stanowi zatem jeden z pierwszych przykładów przesiedlania się Czarnogórców na wybrzeże. Choć tendencja ta nasiliła się dopiero w XIX stuleciu, nie ulega wątpliwości, że zjawisko to nie było obce lokalnej ludności także w wiekach wcześniejszych.

czesnych powstawały szkoły i skrytoria dla głagolaszy, pielęgnujących piśmiennictwo w tym właśnie alfabecie.

Jednym z najważniejszych źródeł historycznych (a jednocześnie dzieł literackich) powstałych na obszarze Czarnogóry, któremu ze względu na jego znaczenie należy poświęcić nieco więcej uwagi, jest tak zwany *Latopis popa Duklanina* (*Ljetopis popa Dukljanina*, łac. *Gesta Regum Sclavorum, Presbyteri Diocleatis Regum Sclavorum*), nazywany też *Barskim rodosłowem*, *Barską kroniką* lub *Królestwem Słowian* (*Historią Królestwa Słowian*). Jego powstanie datuje się na XII wiek, dzięki czemu jest to także najstarszy utwór historiograficzny dotyczący dziejów południowej Słowiańszczyzny. Autorem tekstu jest anonimowy katolicki ksiądz z Baru, który we wstępie ogłasza, że na prośbę barskiej młodzieży przetłumaczył na łacinę słowiański tekst o dziejach państwa Słowian (czyli Czarnogóry, wtedy Dukli/Zety). W świetle współczesnych badań i licznych analiz zachowanych rękopisów utworu¹⁹ ustalono, że wszystkie istniejące wersje są kopiami nieznanego oryginału. Znane redakcje różnią się bowiem między sobą pod wieloma względami (długością tekstu, pisownią nazw i imion, zgodnością z normą językową, brzmieniem poszczególnych fragmentów, opuszczaniem słów i zdań, błędami) (zob. np. *Gesta Regum Sclavorum* 2009; Leśny 1988).

Latopis popa Duklanina jest kroniką dziejów najstarszego czarnogórskiego państwa – Dukli (Duklja) lub Zety (druga nazwa upowszechniła się dopiero w drugiej połowie XI wieku), która obejmuje okres od IX do XII wieku²⁰. Dzieło anonimowego duchownego katolickiego, zwanego Duklaninem lub Zecianinem, choć uznawane za wielce kontrowersyjne, stanowi podstawę w rekonstrukcji najdawniejszych dziejów państwa czarnogórskiego i serbskiego. Jego kontrowersyjność jest związana z małą wiarygodnością tekstu jako źródła – jest stronnicze, tendencyjne, a nawet legendarne (ze względu na brak poparcia w innych źródłach, tekstach i dokumentach). Na temat *Barskiej kroniki* istnieje wiele opracowań zarówno *stricte* filologicznych, genologicznych, jak i komparatystycznych, ujmujących szerszy kontekst historyczno-kulturowy i wiele aspektów funkcjonowania tego tekstu (por. Leśny 1988). Z punktu widzenia niniejszego artykułu najistotniejszy jest kontekst kulturowy oraz osoba autora.

¹⁹ Istnieją cztery redakcje *Latopisu popa Duklanina* – łacińska (w dwóch rękopisach: Watykańskim i Belgradzkim, oba z XVII w.), włoski przekład Mavra Orbiniego (tłumaczenie z nieznannej łacińskiej podstawy, po raz pierwszy wydane w 1601 r.), redakcja chorwacka (skrócona do 23 pierwszych rozdziałów, najstarsza z redakcji – 1546 r.) oraz przekład łaciński redakcji chorwackiej Marka Marulicia (poszerzony o epizody z dziejów Chorwacji, powstał na początku XVI w., ma wiele rękopisów). Badacze zajmujący się *Latopisem* nie wykluczają możliwości, że wbrew zapowiedzi autora w pierwszych słowach kroniki tekst oryginalny był łaciński, a powołanie się na słowiański oryginał jest zabiegiem literackim, który miał dodać całemu tekstowi wiarygodności (Leśny 1988: 8–16).

²⁰ Treść kroniki w przekładzie na język polski została opublikowana w 1988 r. przez Jana Leśnego. Jego opracowanie *Historia Królestwa Słowian, czyli Latopis popa Duklanina* zawiera szeroki komentarz oraz odwołania do licznych źródeł uzupełniających.

Pomimo licznych badań do dnia dzisiejszego nie udało się ustalić tożsamości autora *Latopisu*. Wiadomo jedynie, że był on duchownym katolickim pochodzącym z Baru lub mocno z nim związanym, toteż został mianowany „popem Duklaninem” (Bar był jednym z głównych ośrodków w średniowiecznym państwie czarnogórskim – Dukli). Analizy treści kroniki pozwoliły wszakże ustalić jeden niezwykle istotny i wielce prawdopodobny fakt – mianowicie pop Duklanin był nie tylko katolickim duchownym²¹, lecz także przedstawicielem ludności romańskiej, licznie zamieszkującej obszar Dalmacji. Jan Leśny w polskim opracowaniu *Latopisu popa Duklanina* przytacza argumenty potwierdzające prawdopodobne pochodzenie autora kroniki:

Wynika to z jego [autora kroniki – dop. K.S.] słów, gdy wyjaśnia znaczenie terminu „cacan” – „quod in lingua n o s t r a resonant imperator” (rozd. V), dowodząc w ten sposób, że jego językiem macierzystym była łacina. Tylko romańskim pochodzeniem autora można tłumaczyć epitety „gens ferox et indomita” (lud dziki i nieokiełznany, rozdz. I) lub „crudeles” (okrutni, rozdz. II) w odniesieniu do Gotów – Słowian. Słowianin nie pisałby o swych przodkach w trzeciej osobie, nie akcentowałby ich pogańskich, złych obyczajów w takim stopniu, jak czyni to autor *Latopisu*. [...] Na romańskie wreszcie pochodzenie autora może wskazywać przesadna momentami idealizacja autochtonicznej ludności romańskiej (rozd. VII) (Leśny 1988: 39).

Powyższe wnioski są zgodne z jedną z teorii na temat archetypu *Barskiej kroniki*, mówiącą o łacińskim oryginale. Leśny podkreśla, że:

Jedyną wartość [...] przedstawia dziś redakcja łacińska, znana nam w dwóch rękopisach: Belgradzkim i Watykańskim, oraz jej włoski przekład Orbiniego. Na obecnym etapie badań przyjąć można, że redakcja łacińska ma najbliższy związek z archetypem, a więc że sam *Latopis* napisany został w języku łacińskim (Leśny 1988: 20).

Ponadto należy zwrócić uwagę, że w momencie powstawania utworu, a więc w XII wieku, nie istniały ośrodki piśmiennictwa słowiańskiego na wybrzeżu czarnogórskim. Znane ośrodki w Ochrydzie i Presławiu były nazbyt oddalone od Adriatyku, aby mogły wpłynąć na język oryginału. Wybrzeże pozostawało pod oddziaływaniem głównie łacińskiej organizacji kościelnej. Wniosek ten potwierdzają nieliczne znaleziska łacińskie z obszaru czarnogórsko-serbskiego (inskrypcje, pieczęcie). Brak natomiast zabytków piśmiennictwa serbskiego czy słowiańskiego sprzed XII wieku, które by wskazywały na coś więcej niż tylko na związek poszczególnych osób z bułgarsko-macedońskimi ośrodkami piśmiennictwa słowiańskiego (Leśny 1988: 20–21). Typowy dla średniowiecza obieg utworów między obszarami sąsiednimi lub zbliżonymi kulturowo i języ-

²¹ W tekście kroniki występują moralizatorsko-oratorskie wtręty, które wskazują, że ich autor był osobą duchowną – np. „umiłowani bracia w Chrystusie”, grzech jako przyczyna niepowodzeń. Tajemniczy pop Duklanin należał jednocześnie do klasy feudalnej, gdyż w tekście zdradza, jak bardzo ceni wszelkie wysokie koligacje, królewskie i cesarskie, oraz potęgę małżeństwa z różnych klas (Leśny 1988: 41).

kowo jest kolejnym dowodem na istnienie łacińskiego oryginału – brak w średniowiecznej Serbii (nie tylko do XII wieku, ale i później) znajomości tekstu *Latopisu popa Duklanina*.

Autor *Barskiej kroniki* wykorzystał w swoim tekście źródła, które obecnie pozostają nieznanne (np. *Kronika Gotów*)²². Badania filologiczne redakcji wykazały, że wzorzec musiał istnieć, lecz został zmieniony i podporządkowany prymarnemu dla autora celowi – wskazaniu antycznych tradycji arcybiskupstwa w Barze. Geneza utworu jest natomiast związana z konfliktem pomiędzy Barrem a Dubrownikiem z XII wieku, kiedy to Dubrownik uzurpował sobie prawo do odrębnej prowincji kościelnej, roszcząc pretensje do zwierzchnictwa nad biskupstwami zeckimi (Leśny 1988: 45). Bardzo dobra znajomość faktów i realiów (tak wschodniego wybrzeża Adriatyku, jak i włoskich) świadczy o wysokim wykształceniu Duklanina oraz prawdopodobnie o jego częstych podróżach. Z oczywistych względów nie można ocenić zgodności oryginału *Latopisu* z normą klasycznej łaciny, w wypadku redakcji widać jednak, że przepisywacze posiadali pełne klasyczne wykształcenie, lecz ich pochodzenie lub przebywanie wśród Słowian w znacznym stopniu wpłynęło na język rękopisów.

* * *

W głównych ośrodkach nad Adriatykiem istniały bogate zbiory archiwaliów, które mogłyby obecnie stanowić podstawę do badań nad regionem oraz jego dziejami, a także byłyby źródłem cennych informacji historycznych i kulturowych. Ocenia się, że najwięcej tekstów znajdowało się w Barze (obecność arcybiskupstwa), Budwie, Ulcinju i Kotorze (obecność biskupstwa). W wyniku licznych ataków na nadmorskie miasta oraz zniszczeń wojennych większość zbiorów z obszaru Boki Kotorskiej i wybrzeża została nieodwracalnie utracona. Najbogatszy zbiór świadectw i dokumentów, zawierających informacje o różnorodnych związkach regionu z państwami i narodami ościennymi, zachował się w archiwum w Kotorze. Dzięki swojej pozycji (zblizonej do Dubrownika) miasto uniknęło bezpośrednich strat i przez wieki funkcjonowało jako międzynarodowy port i ośrodek handlowy, siedziba elit i rodów szlacheckich. Szerzej na temat historii miasta Kotoru, sytuacji językowej regionu oraz losów południowego wybrzeża dalmatyńskiego (czarnogórskiego) pisze w swoim artykule *Utracona tożsamość Boki Kotorskiej* Krzysztof Wrocławski (2005). Wskazuje on między innymi, że:

²² Prawdopodobnie ze względu na napady plemion gockich na rzymskie prowincje na Półwyspach Apenińskim i Bałkańskim (od III w.) doszło do utożsamienia nazwy Goci z innymi nieznanymi plemionami, które najeżdżały cesarstwo. W *Latopisie popa Duklanina* pojawia się wspomnienie tajemniczej *Księgi Gotów* (najprawdopodobniej – Słowian), z której anonimowy autor tej kroniki miał korzystać, opisując dzieje pierwszego słowiańskiego państwa (zob. Leśny 1988: 24–33).

O wielowiekowym pozostawaniu Boki Kotorskiej i jej okolic pod wpływem kulturowym Zachodu (Włoch) świadczy w miejscowym piśmiennictwie pozycja łaciny w okresie humanizmu, a włoskiego w baroku (wpływy petrarkizmu, bembizmu, marinizmu w poezji). W wieku XVI język słowiański [na obszarze Boki Kotorskiej – dop. K.S.] nie został jeszcze podniesiony do rangi tworzywa literackiego, próby następowały dopiero w wieku XVII, i to pod wpływem literatury dubrownickiej (Wrocławski 2005: 241).

Dominacja łaciny w Boce Kotorskiej w okresie humanizmu jest naturalną konsekwencją historii regionu oraz wynikiem intensywnych wpływów kultury zachodniej na wybrzeże czarnogórskie w okresach wcześniejszych. Jeden z czołowych czarnogórskich literaturoznawców Vojislav P. Nikčević w swoim opracowaniu na temat historii literatury czarnogórskiej (2009) zwraca uwagę, że prowincja Prevalis oraz region Boki Kotorskiej w okresie późnego antyku należały do obszaru o charakterze czysto łacińskim. Autor powołuje się na opracowanie innego czarnogórskiego badacza – Radoslava Rotkovicia, który stwierdził, że:

Ślady zatem (wczesno)średniowiecznej literatury docierały przez Morze Adriatyckie z Bari, z którym Kotor, poprzez Kościół, był bezpośrednio powiązany, [...] oraz z innych rozwiniętych miejsc na wschodnim wybrzeżu Adriatyku, ponieważ katolicki kler przemieszczał się zarówno przez morze, jak i wzdłuż Adriatyku. A Bar był, poprzez Kościół, związany z Rzymem (Rotković, cyt. za: Nikčević 2009: 114)²³.

Nawet w okresach kiedy Boka Kotorska znajdowała się pod panowaniem Bizancjum lub Austrii czy podczas najazdów tureckich, nie zdołano przerwać bogatej tradycji romańskiej, tak silnie zakorzenionej w tej części Bałkanów. Panowanie Wenecjan od XIV do XVI wieku jedynie umocniło więź z Zachodem i kulturą „klasyczną”. Kościół katolicki natomiast okazał się najtrwalszym nośnikiem lokalnej tradycji i najbardziej wytrzymałym jej obrońcą.

Na podstawie analiz zawartości archiwum kotorskiego Krzysztof Wrocławski stwierdza, iż można wyróżnić kilka faz w rozwoju kulturowym i cywilizacyjnym Boki Kotorskiej: 1) okres najstarszy (dokumentowany od XIV wieku) do XIX wieku, kiedy Boka Kotorska stanowi część kręgu śródziemnomorskiego dążącego do Rzymu, Włoch i Wenecji; 2) XIX wiek, kiedy pod wpływem kultury Dubrownika Boka Kotorska odkrywa lokalny, słowiański koloryt oraz kiedy zwiększa się liczba napływających z głębi kontynentu i osiedlających się na wybrzeżu prawosławnych Czarnogórców; oraz 3) wiek XX – kiedy rozpoczyna się proces „unifikacji”, podczas którego starano się ujednoczyć poszczególne kraje i narody (ich kulturę i tradycję) w ramach jednego organizmu państwowego – Jugosławii. Wobec wybrzeża czarnogórskiego prowadzono politykę niwelowania różnic, które uniemożliwiały wtopienie tego regionu w przestrzeń najpierw czarnogórską, a następnie serbską i – w końcu – jugosłowiańską (Wrocławski 2005: 250–251). Jako komentarz do obecnej sytuacji Boki Kotorskiej oraz jej kul-

²³ Tłumaczenie moje – K.S.

turowej odmienności Krzysztof Wrocławski przywołuje także esej *Upit o Boki A.D. 1993* katolickiego proboszcza z Dobroty pod Kotorem – Don Sbutegi (1993), gdzie autor zastanawia się nad źródłami kultury Boki Kotorskiej. Don Sbutega poszukuje śladów pozostawionych przez różne kultury w przeszłości oraz elementów wskazujących na ewentualne zmiany w przyszłości (także na ich możliwy kształt i kierunek), a ze swoich przemyśleń wyciąga dwa niezwykle istotne wnioski:

Kościół katolicki pozostał jedyną przestrzenią ciągłości, a obecność biskupa w Kotorze jedynym znakiem nadającym Boce godność przestrzeni europejskiej (Don Sbutega, cyt. za: Wrocławski 2005: 251).

Cywilizacyjna ciągłość w Boce uległa przerwaniu i wyczerpaniu. Koncepcja Jugosławii otwarła bez przeszkód historyczne bramy, które górskie i odleglejsze zaplecze wpuściły na wąski pas wybrzeża (Don Sbutega, cyt. za: Wrocławski 2005: 252).

Dla księdza Sbutegi istnieje wyraźna różnica pomiędzy kulturą lądu i morza, przy czym ta druga reprezentuje „europejskość” (a zatem łączy Bokę z Europą). Pomimo iż również Chorwata uznaje za Europejczyka (w przeciwieństwie do mieszkańców Bałkanów), to nie wiąże Boki Kotorskiej z Zagrzebiem, lecz z Wenecją. Wierzy on, że utracona tożsamość wybrzeża Adriatyku zostanie kiedyś odzyskana. Jak zauważa Wrocławski, Don Sbutega zachował tę niezwykłą adriatycką mentalność, która spaja wenecką kulturę i dziedzictwo z austriackim porządkiem. Taka też była natura i koloryt regionu Boki Kotorskiej i jej mieszkańców – Bokeljów (*Bokelji*). Wiek XX – wiek „unifikacji” i spajania wybrzeża z lądem – w znacznym stopniu wpłynął na lokalną różnorodność i odmienność, w tym językową (stopniowy zanik italianizmów), ale z całą pewnością nie zdołał odebrać Boce jej wyjątkowej tożsamości, w której restaurację i pełne odrodzenie tak mocno wierzy ksiądz Sbutega.

Terytorium całego Półwyspu Bałkańskiego stanowi świadectwo wzajemnego krzyżowania się kultur i cywilizacji. Kultura łacińska na obszarze Czarnogóry jest zaledwie jedną z wielu warstw tworzących całość i składających się na spuściznę regionu. Jej badanie wymaga podejścia interdyscyplinarnego, pozwalającego na ujęcie szeregu zagadnień w sposób kompleksowy oraz podkreślającego kulturową różnorodność i wyjątkowość tej części Europy. Niemniej jednak badając region Bałkanów, a zwłaszcza wybrzeża Morza Adriatyckiego, należy mieć świadomość, że utożsamianie wspólnoty narodowej ze wspólnotą językową zostało odziedziczone po dziewiętnastowiecznych ideologach i filologach narodowych (Rapacka 1993: 8), a włączenie tak obszaru Boki Kotorskiej, jak i jej tradycji do obszaru dawnej Republiki Czarnogóry i – szerzej – niegdysiejszej Jugosławii jest konsekwencją działań unifikacyjnych w XX wieku. Kwestia języka literackiego to kwestia w równym stopniu politycznej i ideologicznej, jak również językowej natury (Rapacka 1993: 8).

O tradycyjnym „wyłączeniu” Boki Kotorskiej z obszaru Czarnogóry i odmiennej charakterystyce regionu do XIX wieku włącznie świadczą między innymi opisy etnograficzne serbskiego reformatora języka Vuka Stefanovicia Karadžicia. Z pierwszej połowy XIX wieku pochodzi tekst Karadžicia *O Crnoj gori*, którego integralną (aczkolwiek osobną) część stanowi rozdział *Boka Kotorska* (napisany w 1836 roku) (zob. Karadžić 1985). Geograficzny i etnograficzny opis (czarnogórskiego) wybrzeża adriatyckiego znajduje się wyłącznie w części poświęconej Boce, podczas gdy pozostałe opisy w dziele reformatora dotyczą części kontynentalnej Czarnogóry, jej mieszkańców oraz ich życia, obyczajów i wierzeń.

Odmiennosc tradycji Boki Kotorskiej i okolic od części kontynentalnej Czarnogóry wyznacza zatem kilka aspektów istnienia cywilizacji oraz jej trwania i rozwoju przez wieki, między innymi: katolicyzm (już po rozłamie w Kościele) i obrządek łaciński, wpływy Rzymu i Republiki Wenecji (Zachodu), język (najpierw łaciński, później włoski, na końcu dopiero słowiański), a także położenie geograficzne i warunki klimatyczne panujące na zamieszkiwanych ziemiach (oraz ich bezpośredni wpływ na sposób życia i mentalność mieszkańców). Nawet w okresie Jugosławii, w którym prowadzono politykę unifikacji kulturowej republik i regionów, wybrzeże czarnogórskie i Boka Kotorska w dużej mierze potrafiły zachować swój dawny charakter i wciąż wyraźnie odróżniają się od części krajów dzisiejszej Republiki Czarnogóry. Jedną z podstawowych różnic jest architektura Boki Kotorskiej, bezsprzecznie wskazująca na klasyczne włoskie wpływy, jak też liczne doskonale zachowane zabytki. Oprócz tego, najwięcej elementów odbiegających od stereotypu „bałkańskości” i „bałkańskiej kultury” dostrzegalnych jest właśnie w sferze tradycji i lokalnych obyczajów.

Boka Kotorska stała się obecnie jednym z głównych (i najbardziej kontrowersyjnych) problemów procesu reinterpretacji i aktualizacji czarnogórskiej kultury i tożsamości. Nieustannie jest podnoszona jako argument we wszelkich dyskusjach na temat czarnogórskiej tożsamości, narodu, kultury *etc.* – raz należy do czarnogórskiej spuścizny kulturowej, innym razem reprezentuje tradycje chorwackiej Dalmacji. Boka Kotorska została tym samym wpisana w dyskurs tożsamościowy, który zdominował badania historyków i literaturoznawców z obszaru byłej Jugosławii w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku oraz który stał się w 2006 roku motywem przewodnim w badaniach większości czarnogórskich humanistów. Spory, przede wszystkim pomiędzy Chorwacją i Czarnogórą, nie ustają bez ustalenia jednoznacznej odpowiedzi, której – przynajmniej na razie – nie można otrzymać. Nie bez powodu bowiem przyjęło się mówić o „utraconej tożsamości Boki Kotorskiej”.

BIBLIOGRAFIJA

- Bojović Zlata, 2010, *Poezija Dubrovnika i Boke Kotorske*, Novi Sad.
- Gesta Regum Sclavorum*, 2009, red. Tibor Živković, Beograd.
- Istorija Crne Gore od najstarijih vremena do 2003*, 2006, red. Živko M. Andrijašević, Šerbo Rastoder, Podgorica.
- Istorijski leksikon Crne Gore*, 2006, red. Šerbo Rastoder, Živko M. Andrijašević, Podgorica.
- Jelavič Barbara, 2005, *Historia Balkanów wiek XVIII i XIX*, tłum. Jędrzej Polak, Krzysztof Salawa, Kraków.
- Karadžić Vuk, 1985, *Etnografski spisi. O Crnoj gori*, red. Milenko Filipović, Golub Dobrašinović, Beograd.
- Leśny Jan, 1988, *Historia Królestwa Słowian, czyli Latopis Popa Duklanina*, Warszawa.
- Nikčević Vojislav P., 2009, *Istorija crnogorske književnosti (od početaka pismenosti do XIII. vijeka)*, Cetinje.
- Novak Slobodan Prosperov, 1996, *Stara bodeljska književnost*, Zagreb.
- Picchio Riccardo, 1999, *Slavia Orthodoxa i Slavia Romana*, [w:] *idem, Studia z filologii słowiańskiej i polskiej*, Kraków, Rozprawy Wydziału Filologicznego Polskiej Akademii Umiejętności, t. 72, s. 29–88.
- Rapacka Joanna, 1993, *Dawna literatura serbska i dawna literatura chorwacka*, Warszawa.
- Wrocławski Krzysztof, 2005, *Utracona tożsamość Boki Kotorskiej*, [w:] *Problemy tożsamości kulturowej w krajach słowiańskich*, red. Joanna Goszczyńska, Warszawa, s. 229–225.

Montenegrina Romana – antički izvori kulture Boke Kotorske i crnogorskog primorja

SAŽETAK

Autorka se bavi pitanjem Boke Kotorske kao i pripadanjem bokeljske kulture i tradicije određenom kulturnom krugu. Boka Kotorska i deo crnogorskog primorja (oko Budve) spadaju ne samo u mediteranski, nego i u antički kulturni krug. Mnogi elementi tradicije i običaji u Boki Kotorskoj imaju svoj izvor u zapadnoj civilizaciji. U početku je skoro celo jadransko primorje pripadalo Rimljanima. U kasnijem periodu (od XIV. do XVIII. veka) je kulturni napredak vezan za Mletačku Republiku. Zbog uticaja zapadne civilizacije u antičkom periodu, većina očuvanih najstarijih tekstova i dela je na latinskom jeziku. Njegovo mesto, kao maternog jezika, je u XIV. veku zauzeo italijanski jezik. Stvaralaštvo na slovenskim jezicima je prilično nova pojava i počinje tek u XVII. veku. Od velikog značaja je takođe problem religije – Katolička crkva je jedan od elemenata tradicije i kulture Boke Kotorske. Bokelji su pretežno katoličke veroispovesti, dok građani kontinentalne Crne Gore – pravoslavne. Pitanje Boke Kotorske je danas veoma problematično zbog politike kulturne unifikacije u bivšoj Jugoslaviji kao i zbog kulturnih i tradicionalnih veza ove regije sa Dubrovnikom i Dalmacijom sa jedne, te sa Rimom i Venecijom sa druge strane.

NOTA AUTORSKA

Katarzyna Sudnik jest absolwentką filologii słowiańskiej w Instytucie Filologii Słowiańskiej UJ oraz doktorantką na Wydziale Filologicznym UJ. Interesuje się kulturą i literaturą narodów byłej Jugosławii, zwłaszcza Serbii i Czarnogóry. Od kilku lat zajmuje się problemami tożsamości i procesem reinterpretacji kultury i literatury w Czarnogórze. Swoją pracę magisterską poświęciła współczesnej prozie czarnogórskiej. W pracy doktorskiej koncentruje się na problemach wspomnianego procesu reinterpretacji (zwłaszcza kanonu literatury) oraz zagadnieniu tożsamości czarnogórskiej (i jej możliwymi aspektami). Pracuje w portalu internetowym w redakcji przewodników turystycznych.